

SALAMON GÁSPÁR

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Szabadbölcshészet(művészettörténet) – történelem minor

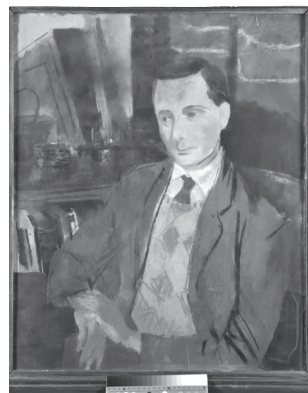
Eötvös József Collegium, Történész Műhely

BERNÁTH AURÉL: HALÁSZ GÁBOR ARCKÉPE (HALÁSZ GÁBOR SZVETTERBEN)

Keresztury Dezső, az Eötvös Collegium legendás igazgatója, kultuszminiszter, berlini magyar lektorként jelenik meg egy elégedetlen hangvételi levélben, melyet 1931. december 6-án Berlinből írt Pártos Alice, Bernáth Aurél felesége Fruchter Lajosnak. A festő felesége beszámol arról, hogy férje berlini kiállítása nem hozta meg a várt sikert, valamint arról, hogy Keresztury Dezsőn és Kánya Kálmánon kívül az emigráns magyarok részéről sem mutatkozott érdeklődés. Az eseményről több mint négy évtizeddel később Keresztury Dezső is megemlékezik, mikor Bernáth Aurél 1977-es gyűjteményes kiállításának katalógusához ír bevezetőt. A berlini emlékek mellett felidézi közös kalandjait a művésszel bizonyítva, hogy régi barátság köti össze őket. Méltatja azt a Bernáthra jellemző „öszönös ihletet elrendező, kordában tartó, célra irányuló eszmélkedést,” mely igazán kedvessé tette Keresztury Dezső köre és Halász Gábor Hétfői Társasága számára a magyar tájak szellemének lírai, de mégis precíz megfestőjét. Viszonyuk nemcsak baráti, hanem szakmai is volt, hiszen az íróként is tevékenykedő Bernáth gyakran véleményezte a költő barátja által küldött kéziratokat. Ennek köszönhetően Keresztury Dezső *A szembenézőnek* című versében rábukkanhatunk néhány olyan változtatásra, melyet Bernáth Aurél javasolt egyik levelében. Legszívélyesebb levélváltásaik azonban szűkebb pátriájukhoz kapcsolódnak. A két művész „közös nevezője” a Dunántúl, melyet a költő hexameterekkel, a festő ecsetvonásokkal örökített meg.

Bernáth Aurél festőművész a XX. század magyar művészetének egyik legmeghatározóbb alakja. Rippl-Rónai Ödön biztatására kezdett festészettel foglalkozni. 1915-től Nagybányán szívta magába a tájak szeretetét, azonban tanulmányait meg kellett szakítania világháborús katonai szolgálata miatt. Leszerelése után eleinte itthon, majd Bécsben és végül Berlinben ismerkedett meg a kor modern irányzataival. 1923 és 1926 közötti berlini tartózkodása során művészetében szintetizálta az absztrakt expresszív tendenciákat, de némileg el is rettent, látva az absztrakció végletes megnyilvánulásait. Hazatérően folytatta a már Berlinben megkezdett útkeresést az expresszionizmusból. A líraiság kifejezőerejével ható festészetet kutatta, és ebben társakra is lelt. A korszak több nagy festője, többek között Egry József, Szőnyi István és Márffy Ödön Bernáth Aurélhoz hasonlóan kiábrándult az akkor divatos magyar művészeti normákból és úgy döntött, hogy a nagybányai gyökerekhez visszatérve újítja meg festészetét. Ez a sokszor „posztnagybányainak” is nevezett, újromantikus szemlélettel dolgozó baráti kör eleinte a KUT kötelékében, majd az 1930-as évek elejétől a Gresham kávéház asztalai mellől érvényesítette festői felfogását.

Bernáth Aurél ebben az időben, 1925 és 1945 között vált tehetséges autodidakta művészből a magyar festészet meghatározó egyéniségévé. Sorozatos külföldi tanulmányútjain tökélyre fejlesztette nagybányai hagyományokon alapuló tájképfestészetét, ekkorra érlelődött ki az a sajátos stílusa, amely összetéveszthetetlenül teszi tájképeit mások műveivel. Festészete azonban nem merül ki az időtlen, idilli tájak ábrázolásában. Sok enteriőr, zsánerszerű életkép és csendélet tűnik fel vásznain. A háború utáni években feltűnő, hogy a világégés mintha némileg megtörte volna a festő harmóniára való romantikus törekvését. A műveiben már addig is fellelhető sejtelmesség, tartózkodó, nordikus formanyelv és színhasználat



Bernáth Aurél: *Halász Gábor portréja*, 1948

Vegyes technika (tempera, pasztell), papír, 75x62 cm

Jelzés nélkül

MTA Irodalomtudományi Intézet gondozásában

egyre erőteljesebben érvényesült. Témái nem lettek vadabbak, de feltűnően éles hangot ütött meg egyes műveivel, leginkább családi életképeivel, melyeken a téma és az expresszív kivitelezés között húzódozó ellentét már-már nyomasztó feszültséget ébreszt a szemlélőben. Halász Gábor 1948-as portréjának stílusa egybevág az említett ciklusával.

Halász Gábor azon neves esszéista nemzedék tagja volt, melyet Babits hívott életre, miután ráébredt, hogy némi erősítésre szorul a *Nyugat* esszé- és irodalomkritikai rovata. Ezen generációba sorolhatók többek között Szerb Antal, Németh László, Halász Gábor, valamint Keresztury Dezső. Közülük ketten, Halász Gábor és Szerb Antal kerültek be a *Magyar mártír írók antológiájába*. 1945-ben mindketten tragikus halált haltak munkaszolgálatosként Balf közelében. 1945. május 1-jén, a szovjet csapatok bevonulását követően azonnal nekrológ jelent meg Halász Gáborról a *Magyar Nemzet* hasábjain. Halála után számos nekrológ, visszaemlékezés született, nem csupán elvesztésének fájdalma miatt, hanem a mindenkori önkény és erőszak elleni tiltakozásként is. A Halász-tragédiának talán az egyik utolsó szereplője Keresztury Dezső, aki az utolsó pillanatban is menekülésre kérte, bújtatást ajánlott fel megmentésére, s halálát követően hagyatékának és emlékének fennmaradásáért igen fontos lépéseket tett. 1946. május 14-én átszállítatott 949 kötetet a Nemzeti Múzeumból az Eötvös Collegiumba, melyek az elhunyt Halász Gábor hozzávetőleg 4000 darabot számláló magánkönyvtárából származtak. A Halász-könyvtárat, ahogy később nevezték, az 1946. december 19-én tartott tanári gyűlés döntése nyomán az egyik első emeleti előadóban helyezték el. Az így kialakult könyvtárban Keresztury Dezső emlékszobát alakítottak ki az irodalomtörténész tiszteletére.

Tanulmányom következő szakaszának legfőbb célja, hogy feltárja az eleinte az emlékszobát, majd a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének igazgatói irodáját díszítő portré történetét és keletkezésének körülményeit a fentebb taglalt előzmények, életművek tükrében.

A Halász-emlékszoba egykori díszé sajátos módon illik bele a kritikus halála utáni emlékezések, nekrológok sorába. Véleményem szerint úgymond vizuális nekrológgként is értelmezhető a műalkotás, mivel Halász Gábor halála után, posztumusz készült a festmény. Erről árulkodik egy levél is, melyet Bernáth Aurél Kisörsről írt Keresztury Dezsőnek. Az Eötvös Collegiumba címzett levél egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a festmény fénykép után, kifejezetten arra a célra készült, hogy a Halász-emlékszobát díszítse. Arról nincs írásos forrás, hogy pontosan milyen fénykép alapján dolgozott Bernáth Aurél, azonban fellelhető egy kis kivágású, világos hátterű, feltehetőleg hivatalos használatra készült fotó. A festménnyel való összevetés nyomán teljes bizonyossággal állítható, hogy Bernáth Aurél ezt a fényképet használta fel a portré megalkotásához. Mindezt egyértelművé teszi Halász Gábor sajátos fejtartásának lemásolása, valamint az, ahogy a festőművész a textúrára vetíti a fotón látható fej fény-árnyék viszonyait. A festmény nekrológ jellegéhez kapcsolható a szobabelső kialakításának módja is, különösen néhány tárgy, így a könyvespolc és a rajta sorakozó kötetek egyértelműen felismerhetők, hangsúlyos szerephez jutnak. Ez aligha véletlen, hisz Halász Gábor hatalmas műveltséggel rendelkező esszéista, valamint az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa is volt. A könyvek ez esetben nem csak a szobabelső dekoratív elemei, hanem utalások is a kritikusra, aki könyvek közt élte életét. A háttérben álló asztalon két nehezen felismerhető, kosárhoz hasonlatos tárgy látható. Ezekről élesen elkülönül egy borosüveg, mely szintén jelentőséggel bírhat, hiszen Bóka László visszaemlékezése szerint Halász Gábor mindig tudta, hogy melyik kocsmában méri a legjobb bort, sőt még arról is beszámol az egykori Eötvös-collegista Bóka, hogy a kritikus a fiatalabb generáció tagjait gyakran kioktatta afelől, hogy hogyan lehet sok bor elfogyasztása után is józannak maradni. Természetesen nem állítom, hogy az imént említett részletek megjelenítése teljes mértékben tudatos művészi koncepción alapuló attribútum-alkotás, de ezek a tárgyak mégis sürítik a kritikus képileg egyértelműen ki nem fejezhető vonásait.

Amint már a festmény nekrológ jellegével kapcsolatban kitértem rá, Bernáth Aurél egy fénykép alapján készítette el a portrét. Ez alapvetően meghatározta az alkotófolyamatot és erőteljesen kihat a kép kompozíciójára, festői megoldásaira. A festményt leginkább abból az aspektusból érdemes vizsgálni, hogy mily módon vetítette a fényképen látható arcot papírra a művész. A fejet és a nyakat precízen lemásolta a fotóról, azonban minden más, ami a festményen látható, a művészi szabadság és intuíciónak megnyilvánulása. Mi sem példázza ezt jobban, mint a kárómintás citromsárga pulóver. Mivel számos visszaemlékezés tudósít Halász Gábor puritán öltözködési szokásairól, nagy valószínűséggel Bernáth Aurél pusztán alkotói szabadságától, szeszélyétől vezérelve használ ilyen, esetünkben irreleváns színeket. A kisörsi levélben panaszkodik a művész Kereszturyra, hogy gondjai akadtak a fotográfia után való festéssel. Tetten érhető ez a bizonytalanság a képkompozícióban is. Meglepő, bár az arányok és a

kompozíció szempontjából kissé suta megoldás Bernáthtól az, hogy noha a fej tartását teljes egészében lemásolja, festményén Halász Gábor nem a jobb, hanem a bal válla felé fordul. Ezáltal a test helyzete, gesztusértéke teljesen megváltozik. A fotón látható kiegyenesedett, életerős Halász helyett egy kissé meghajlott, merengő alakot látunk.

A műtárgy története szorosan összekapcsolódik az emlékszoba történetével. A dátum nélküli kisörsi levél keletkezésének időpontja a hiányos, sérült postai pecsét alapján 1948 júliusára tehető. A levélből kiderül, hogy a festmény átvétele már megtörtént, azonban a szoba valószínűleg ekkor még nem volt felavatva. A festmény elhelyezése feltehetőleg 1948 júliusában történt meg.

Az emlékszoba fennállása nem tartott sokáig, mivel 1950-ben az Eötvös Collegiumot diákotthonná alakították át, az első emeleti folyosót pedig, ahol a szoba is volt, a Magyar Tudományos Akadémia, majd a megalakuló Irodalomtudományi Intézet vette birtokba. A Halász-könyvtár az Irodalomtörténeti Intézet könyvtárába olvadt, Bernáth Aurél képe ezzel együtt került az akadémia gondozásába.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Bernáth Aurél: Utak Pannóniából. Budapest 1960.

Bóka László: Arcképvázlatok és tanulmányok. Budapest 1962.

Bóka László (szerk.): Magyar mártír írók antológiája. Budapest 1947.

Deme Zoltán: Halász Gábor élete és munkássága. Szolnok 1966.

Gál István: Bartóktól Radnótiig. Budapest 1973.

Genthon István: Bernáth Aurél. Budapest 1964.

Haraszty Gyula: Halász Gábor. Könyvtáros 28 (1978) 299.

Keresztury Dezső: Emberi nyelven, Keresztury Dezső versei 1930–1965. Budapest 1965.

Mikó Krisztina: Halász Gábor. Budapest 1995.

Pataky Dénes: Bernáth Aurél. Budapest 1972.

Rum Attila: Bernáth Aurél. Budapest 2009.

Rum Attila (szerk.): Küldj egy kis optimizmust! Bernáth Aurél levelei Fruchter Lajoshoz (1930–1952). Budapest 2007.